

Babits Mihály

[A KÜLÖNBÖZŐDÉS FOGALMÁRÓL]

Közéteszi Kelevéz Ágnes

Egy régebbi tanulmányban megpróbáltam felhíni a figyelmet pontosabb és érdeke-
sebb értelmezésére annak a triviális színű kijelentésnek, hogy bizonyos szempontból
a világ összes tüneményeit a *különböződés* szóval jellemezhetem. Az ott kifejtett eszmé-
ket szeretném most alkalmazni a gondolkodás jelenségeinek vizsgálatára.

A lelki élet alaptüneménye, a legelemibb érzés már kétségkívül nagyon kifejezetten
különböződés, sőt ez a két szó: *különböződés* és *érzés* a lelki életről szólva teljesen felcse-
relhető. *Egyetlen* érzet nem képzelhető: az érzet önmagának különböződésével azonos.
Az érzés akkor áll be, mikor állapotunkban valami különbség lép föl, térben vagy idő-
ben; az érzés mindig így szól: „Ez más! ez változott!”

De – amint általában a világ nagy tarkaságát, gazdagságát nem egyedül e szétágazó
különböződés hozza létre, hanem hozzájárul az a tény is, hogy a szétkülönböződött
elemek egymással ismét új meg új kombinációkba lépve mintegy újabb egységeket
alkotnak, úgy a lelki életben is vannak olyan tünemények, melyek kombinálódásnak,
visszanyúlásnak, mintegy újabb egyesülésnek felelnek meg: a gondolat jelenségei. E
jelenségek ősfarmája ugyanis éppen a ráismerés: és ha az érzet így szól: „Ez más! ez
változott!”, a gondolat viszont ősfarmájában azt mondja: „Ez megint az! ez már volt!”

A gondolat tehát primitív alakjában azonosság megállapítása, visszanyúlás, egysé-
gesítés. A ráismerést mondom primitív alakjának, és nem a megkülönböztetést. Két
egymást követő pillanata között ugyanis ráismerésről nem beszélhetünk: ha a két pil-
lanat érzéskomplexuma egészében hasonló volna, a közvetlen érzés azonosítaná őket,
és lélektanilag nem képeznének külön pillanatok; a részletekben való hasonlóság-
nak felismerése pedig már részekre-bontani-tudást feltételez. A két érzetkomplexum
különböző voltát ellenben az érzet – mint láttuk – közvetlenül adja, ami mellett a ha-
sonlóságra való esetleges figyelés külön időt és erőt igénylő tevékenység lenne. A pri-
mitív lény tehát, aki úgyszólván csak pillanatról pillanatra élne (akinek csak érzései
volnának), és régebbi pillanataira visszanyúlani nem tudna, teljességgel képtelen volna
felismerésre; ellenben folyton gyakorolná bizonyos értelemben vett primitív formáját
a megkülönböztetésnek, éppen azért, hogy él, és egymás után következő különböző
pillanatok *érez*. Ebből az állandó és közvetlen különbségérzésből sohasem lehetne a
ráismerést leszámaztatni; de a ráismerésből leszámaztathatjuk azon magasabb mód-
ját a megkülönböztetésnek, amely már többé nem közvetlen érzés, hanem összeha-
sonlítást feltételez.

A gondolat tehát ősalakjában *visszanyúlás*, és a közvetlen megelőző pillanaton túl-
terjedő emlékezetet implikál. Időben egyszerre és térben egymás mellett létező dolgok
összehasonlítása nem képezheti a gondolat ősalakját, mert előbb ezeknek a dolgok-
nak, melyek eredetileg az adottságban teljesen egységes érzéskomplexumhoz tartoz-
nak, bizonyos értelemben *különböződniük* kellene, ami (a figyelemnek előbb egyikre,
aztán másokra való fordításával) időt igényelne, úgyhogy esetünk a másokra volna

viSSZavezethető. Ilyen értelemben nevezhetjük a lelki életet egydimenziósnaK: adott-ságukban egységes és oszthatatlan pillanatok folytonos sorozatának.

Mármost mi közösséget találhat, mineK az alapján találhat közösséget a lélek jelenlegi pillanata és egy régebbi pillanat között? Ez a kérdés más szóval az értelem eredetének kérdése, melyet legújabban Rignano vetett vizsgálat alá. Rignano az értelem affektív eredetét igyekszik kimutatni: az ősalak szerinte az affektív klasszifikáció. Ez annyit jelent, hogy hasonlóságot voltaképp nem a külső tárgyak, nem is érzeteink, hanem pillanataink *hangulata* között találunk. Valóban, ha vizsgáljuk fogalmainkat, melyeket szavaink rögzítettek, a nekik megfelelő tárgyak között semmiféle objektív rokonságot sem fogunk felfedezhetni. Azok a tárgyak, melyeket az *étel* szóval jelzünk, alakjukra, színükre, kémiai összetételükre nézve egymástól mindenképpen különböznek. A közös szó tehát nem jelez mást, mint az azonos hangulatot, melyet az ilyen tárgyak az éhes emberben keltenek.

Hasonlóképpen okoskodna, ha más szavakkal is, korunk valamennyi pragmatista filozófusa. Bergson például talán azt mondaná: az azonos szó azonos cselekvési lehetőséget jelent. Az ész utilitáris eredetének eszméje megegyezik Bergson tanával; és mégis az elmondottak ellen valószínűleg éppen Bergson is igen komolynak ismerné el a kifogást, melyet mindjárt emelni fogunk. Az affektív klasszifikáció annyit jelent, hogy az egyforma érzéseknek adunk neveket, de lehet-e két érzés egyforma? Nem különbözik-e minden pillanat hangulata toto coelo minden más pillanat hangulatától? Valóban, ha például az ételről van szó: vajon az étel által keltett érzés az *egész* pillanat hangulatát kimeríti-e? Márpedig ez a hangulat, mint láttuk, egységes valami, és nem független elemekből álló. Hogyan bonthatja ezt az egységet az értelem elemekre, és hogyan fedezhet fel hasonlóságot olyan különböző dolgok között, mint két különböző hangulat?

Hogy a kérdésre megfelelhesünk és az értelem lényegét élesen láthassuk, forduljunk el egy pillanatra a primitív jelenségektől, és vizsgáljuk az értelmet legfejlettebb alkotásaiban: azokban a tudományokban, melyek legkizárólagosabban értelmi konstrukciók. Ilyenek a filozófia és matematika. Mi különbözteti meg őket a többi tudományoktól? mi jellemzi őket, mint ilyen par excellence értelmi konstrukciókat?

Két dolog.

Az első rendkívül erős egységük, konzisztenciájuk és evvel összefüggőleg egységesítő, általánosító, elvonó jellegük, melynek folytán a sokaságokkal mint egységekkel bánnak, és a valóság sokféleségeitől kisebb-nagyobb mértékben elvonatkoztatnak.

A másik a szkeptikus szigorúság az alapelvekben, a folytonos kritika, az adottaknak, a benyomásoknak kritikája.

Mínthogy ez a két dolog mindig együtt szokott járni, valószínűnek látszik, hogy egymással összefüggnek. És valóban úgy is van. Benyomásaink végtelen sokféleséget mutatnak: egységesítő ösztönünk vezet a benyomások kritikájához; és ez már az értelem legprimitívebb alakjain is tisztán felismer-[hető].

E cím nélküli, gépirású tanulmánytöredék a Babits-hagyatékban található (OSzK Kézirattár Fond III/1450). A három gépelt oldal az indigós másolattal együtt maradt fenn oly módon, hogy a szöveg az utolsó lap legalján egy szó közepén szakad félbe. A további részek vagy elvesztek, vagy (ami valószínűbb) Babits maga hagyta abba tanulmányának írását. A gépirat egyik lapjának hátára Török Sophie rá is írta: „*befejezetlen filológiai tanulmány (különbözöds)*”. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Babits milyen célból kezdte el írását, hiszen eddigi ismereteink szerint ebben a tárgyban nem adott elő és nem publikált.

A töredék keletkezése a tízes évek első felére, közepére tehető, nemcsak azoknak a gondolati összefüggéseknek az alapján, melyeket tanulmányomban elemeztem, hanem több más külső tényező figyelembevételével is. Babits tanulmányát minden bizonnyal a Bergson nézeteit ismertető cikkét követően (*Nyugat*, 1910. július 16.) írja, ugyanis „Bergson taná”-ra mint szélesebb körben ismertre hivatkozik. Sőt még ennél is később, feltehetőleg már a JÁTÉKFILOZÓFIA (*Nyugat*, 1912. június 16.) közlése után vagyunk, hiszen a „*régebbi tanulmány*” megnevezéssel minden bizonnyal erre az írásra utal vissza. Az írógép használata is segít a tájékozódásban: a hagyaték vizsgálata alapján tudjuk, Babits 1913–14-től rendszeresen alkalmaz írógépet tisztázat készítésére. Végül tanulmányában hivatkozik Eugenio Rignano (1870–1930) „*legújabb*” kutatásaira az értelem eredetének kérdésében. Babits itt feltehetőleg az olasz pozitivistá filozófus 1907-ben publikált korai könyvéről beszél (SULLA TRANSMISSIBILITÀ DEI CARATTERI OCQUISITI: IPOTESI DI UNA CENTRO-EPIGENESI), melynek hipotézisét Rignano 1920-ban kiadott kötetében folytatja és fejti ki részletesen (PSICOLOGIA DEL RAGIONAMENTO). Bár ez utóbbi a legismertebb, fő műve, mégsem tartom valószínűnek, hogy Babits ennek publikálása után írná szövegét, hanem vagy az 1907-es kötetre vagy egy folyóiratban olvasható tanulmányra hivatkozhat töredékében. Tudjuk, Babitsot kezdetben komolyan foglalkoztatja a gondolat, hogy filozófus legyen. Érdeklődése mindvégig megmarad, de a húszas évek elejére, az egyetemi katedrától való megfosztatása után már bizonyosan letesz e tudományág professzionális műveléséről, s ha ír is ilyen témáról, azt mindig esszéisztikus formában teszi. Ezzel szemben 1911 őszétől kezdve, Budapestre kerülése után, több éven át rendszeresen tart filozófiai vagy esztétikai előadásokat a Társadalomtudományi és a Természettudományi Társaságban, valamint a Galilei-körben (pl. AZ ESZTÉTIKA HELYE A FILOZÓFIÁBAN, 1912. február; IRODALOM ÉS TÁRSADALOM, 1912. március; A MODERN METAFIZIKÁRÓL, 1913. február; BEVEZETÉS A MODERN METAFIZIKÁBA, 1913. november). – Talán nem túlzás megkockáztatnunk, hogy Babits Mihálynak a „*különböződés*” problémáját felvető tanulmánytöredéke esetleg azért is érdekelheti a mai olvasót, mert témája közvetve kapcsolódik Jacques Derrida jóval későbbi (1968-ból származó) „*différance*”-elméletének egyik mozzanatához.

A szöveget a mai helyesírásnak megfelelően közöljük (például a Babits által leírt „*különböződés*” alakot „*különbözöds*”-re változtattuk), az írógép használatából következő rövid ékezeteket pedig hosszúra.

Dévény István

SZOLOVJOV ÉS A VILÁG VÉGE

Közeledés

Vlagyimir Szergejevics Szolovjov orosz filozófus 1900. február 26-án (a gregorián naptár szerint március 10-én) a pétervári дума előadótermében olvasta fel RÖVID ELBESZÉLÉS AZ ANTIKRISZTUSRÓL című írását. Apokaliptikus látomása a HÁROM BESZÉLGETÉS A HÁBORÚRÓL, A HALADÁSRÓL ÉS A VILÁGTÖRTÉNELEM VÉGÉRŐL című dialógust egészítette ki. Másnap egy folyóiratban s rövid idő múlva – a három beszélgetéssel együtt – könyvként jelent meg.¹

Szolovjov a felolvasás után öt hónapot kapott az élettől. Röviddel halála előtt történezs apjának szavait idézve kijelentette: „Az emberiség beteg aggastyánhoz hasonlít, közel van a történelem vége... A drámát végigjátszottuk, már csak az epilógus van hátra, amelynek persze lehet még néhány felvonása.”